

Суди для неповнолітніх у Російській імперії: окремі проблеми функціонування (початок ХХ ст.)

Продіус Костянтин Васильович,
здобувач кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем сьогодення в Україні є високий рівень підліткової злочинності. Величезна кількість неповнолітніх виявляється втягнутою у діяльність злочинних організацій або самостійно вчиняє протиправні дії. Зокрема, за даними МВС, у 2007–2008 рр. в Україні неповнолітніми скоєно близько 15,7 тисяч злочинів [1]. Особливу тривогу викликає той факт, що значна кількість злочинів, які вчиняються неповнолітніми, відноситься до категорії тяжких. Як зазначають дослідники цієї проблеми, «майже кожен другий злочин здійснюється неповнолітніми у групі, частіше з особливою жорстокістю та цинізмом» [2].

Не можна, звісно, вважати, що дитяча злочинність є винятково «хворобою нашого часу». З подібною проблемою стикалися й інші країни світу, мала місце вона і в той час, коли українські землі входили до складу Російської імперії чи утворювали окрему радянську республіку. Це спонукає нас до глибшого вивчення історичних коренів цієї проблеми, аналізу її витоків і способів боротьби з нею, що вже були вироблені у процесі розвитку українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень. На сьогодні основні аспекти діяльності ювенальних судів, як в історичному минулому, так і сьогоденні, дістали широке висвітлення у багатьох пострадянських країнах. Так, російськими, білоруськими та українськими вченими Л. Беляєвою [3], Н. Борисовою [4], Р. Максудовим [5], Є. Слущким [6], Г. Вагилевичем [7], Н. Крестовською [8] та ін. підготовлено серію статей та монографій із проблематики ювенальної юстиції. З цієї проблематики захищено ряд дисертацій, а саме: Н.Крестовської

[9], Ю. Стародубцева [10], Н. Штикова [11], що також є свідченням актуальності вказаної теми.

Постановка завдання. Враховуючи вищесказане, метою статті є комплексний історико-правовий аналіз першого етапу розвитку ювенальних судів на землях Російської імперії на початку ХХ ст. і визначення кола проблем, які постали на цьому етапі у процесі створення та діяльності судів для неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Однією з головних проблем, на наш погляд, з якою зіткнулися піонери ювенальної юстиції, стала відсутність законодавства, яке б у межах усієї імперії визначало порядок створення та регулювало б діяльність ювенальних судів. На початок ХХ ст. у країні не існувало жодного нормативно-правового акта загальнодержавного характеру, який би регулював діяльність ювенальних судів. Відповідно, ініціатором відкриття ювенальних судів доводилося пристосовувати до своїх потреб уже існуюче законодавство, оскільки, як показувала практика, розраховувати на швидке прийняття закону про спеціальні суди для неповнолітніх не доводиться (до речі, ці побоювання виявилися цілком справедливими – означений закон так і не був прийнятий до 1917 р.). Так, перші ювенальні суди з'явилися у Російській імперії у формі особливих мирових суддів, і на них поширювалось діюче законодавство російської держави про мирову юстицію – «Про заснування судових установ», «Статут про покарання, що накладалися мировими суддями» тощо. Зрозуміло, що подібне рішення лише частково розв'язувало ті проблеми, що стояли перед прихильниками ювенальної юстиції, оскільки в існуючих нормативно-правових актах не була врахована специфіка діяльності дитячих судів, позаяк, незважаючи на ряд спільних рис, внутрішня будова означеного суду, порядок розгляду справ у ньому значно відрізнялися від звичайного мирового суду.

Спробою знайти вихід з подібної ситуації стало прийняття окремих нормативних документів, які б точніше визначили правове становище ювенальних суддів. У більшості випадків подібними документами ставали «Правила», що розроблялися ініціативною групою і затверджувалися

Міністерством юстиції та з'їздом мирових суддів відповідного округу. Однак подібний підхід унеможлиблював створення єдиної, уніфікованої системи ювенальної юстиції. Натомість, як свідчить аналіз змісту «Правил», у країні виникав ряд автономних судових установ, з власною структурною організацією, юрисдикцією, правилами розгляду справи тощо (хоча, і це варто також визнати, значних концептуальних відмінностей у них не спостерігається). Так, для прикладу, охарактеризуємо ситуацію, що виникала при розгляді справ стосовно спричинення незначних тілесних ушкоджень дітям. Згідно з «Правилами» Петербурзького суду для неповнолітніх, подібні справи розглядалися у суді лише у тих випадках, коли суб'єктом цього злочину виступав опікун або батьки неповнолітнього [12, с. 147]. А «Правила» більшості українських судів, зокрема київського, не містили подібних обмежень і розглядали справи незалежно від наявності родинного чи правового зв'язку особи-злочинця з неповнолітнім потерпілим [13, с. 2].

Актуальним залишалось і питання про розбудову широкої мережі ювенальних судів у Російській імперії. Як показують статистичні дані, суди існували лише в межах декількох губерній, та й то у великих містах, а їх загальна чисельність не перевищувала одного десятка. Подібна картина суперечила позиції піонерів ювенального руху, які виступали за створення в країні розгалуженої мережі спеціальних судових установ для розгляду справ неповнолітніх. Проте обмеженість матеріальних і людських ресурсів, що проявилася вже в ході судової реформи 1864 року, не дозволяла реалізувати ці амбітні плани. Альтернативою ставала пропозиція запровадження ювенальних судів на базі вже існуючого інституту мирових суддів. Справді, з-поміж усіх існуючих у країні судових установ саме мировий суд був найбільш оптимально пристосований до виконання функцій ювенального суду. Однак після проведення реформи 1899 р. мережа мирових судів у країні значно скоротилася, і вони фактично продовжували існувати тільки в ряді великих міст і в окремих регіонах. Навіть відновлення мирової юстиції у 1912 р. на практиці не дало

суттєвих результатів, оскільки, як показують сучасні дослідження, відповідний закон вступив у дію усього лише в межах десяти губерній [14, с. 152].

Повільні темпи розбудови системи ювенального правосуддя, на наш погляд, значною мірою були зумовлені недалекою політикою царського уряду відносно ювенальної юстиції. Держава практично не долучалася до надання допомоги у цій корисній для суспільства ініціативі. Уряд Російської імперії не схотів забезпечити повномасштабну підтримку ювенальній юстиції, а саме: розробити нормативно-правову базу діяльності судів, зменшити бюрократичну тяганину, здійснити централізовану організацію судів для неповнолітніх у містах Російської імперії, наголосити на необхідності організації подібних судів перед місцевими чиновниками. Як наслідок, піонерам ювенального руху доводилося самотійно долати численні перепони на їх шляху. Так, типовою була ситуація з утворенням ювенального суду в м. Києві. Прийняте рішення змогли реалізувати лише через рік, оскільки проект близько року пролежав у Міністерстві юстиції, перш ніж воно дало згоду на утворення цього судового органу [15, с. 4]. Відповідно, на початку ХХ ст. організація ювенальних судів була більше справою приватною, громадською, аніж державною.

Відсутність підтримки держави негативно позначилася і на матеріальному та фінансовому становищі перших ювенальних судів. Кошти та матеріали, необхідні для функціонування цього виду судових установ, з державного бюджету не виділялися, утримання ювенальних судів перекладалося на органи місцевого самоврядування або філантропічні організації. Недоліки подібної політики, її помилковість виявилися дуже швидко. По-перше, виділення матеріальних ресурсів, а також визначення розміру фінансування здійснювалося винятково за бажанням місцевої влади. Зрозуміло, що фінансові можливості у різних містах були різними, і це одразу проявлялося у матеріальному забезпеченні судів. Наприклад, у Санкт-Петербурзькому суді виділялося на утримання канцелярії (5 осіб) – 200 крб. щомісяця, тоді як у Київському – всього лише 66 крб. [12, с. 18; 15, с. 16]. По-друге, урядовці не

врахували того факту, що місцеві бюджети у більшості випадків страждали від нестачі грошей, і тому навіть при наявності подібного бажання не могли направити на розвиток ювенальної юстиції значні кошти. Як наслідок, більшість ювенальних судів страждали від нестачі коштів для утримання апарату суду та забезпечення його матеріальних потреб. Так, під час організації ювенального суду в м. Києві рішенням міської думи було виділено 2 тисячі карбованців на потреби цієї установи, тоді як, за підрахунками представників кийвського осередку, для повного забезпечення усіх наявних потреб необхідні були значно більші кошти – щонайменше 5 тис. карбованців [15, с. 14].

Проблеми фінансового характеру потягли за собою і проблеми кадрового забезпечення – через нестачу коштів ювенальні суди не могли найняти потрібну кількість професіоналів, що негативно позначалося на роботі суду неповнолітніх. Так, зважаючи на великі обсяги документообігу (за рік розглядалося в середньому близько 1000 – 2000 справ), суди потребували значної кількості добре підготовлених канцеляристів. Однак хронічна нестача коштів змушувала їх або урізати оплату праці канцеляристів, або скорочувати штати працівників. Так, описуючи ситуацію у Санкт-Петербурзькому ювенальному суді, який фінансувався чи не найліпше в Російській імперії, суддя М. Окунев зазначав: «штат канцелярії більш-менш достатній, однак цей результат досягнутий лише завдяки тому, що оклади працівників канцелярії вельми незначні» [12, с. 17].

Подібною була ситуація і з піклувальниками, які виконували основну роботу з нагляду за неповнолітніми правопорушниками. Штатний піклувальник, який працював при суді, в середньому отримував від 900 до 1200 крб. на рік. Якщо у столиці на формування штату працівників виділяли 6 тис. крб. і можна було найняти 5 попечителів, то в регіонах оперували значно скромнішими сумами і кількість штатних попечителів коливалася від 1 до 3 [15, с. 64; 16, с. 539; 17, с. 79]. Якщо зважити, що в середньому за рік суди направляли під нагляд попечителів близько 500 – 1000 осіб, то в середньому на одного працівника припадало від 100 до 300 осіб. Статистичні дані

підтверджують цей висновок. Так, У Санкт-Петербурзькому ювенальному суді середня кількість неповнолітніх, які знаходилися під його контролем, становила 110–112, тоді як у київському цей показник сягав 130–140 осіб [12, с. 19; 18, с. 36–38]. Зрозуміло, що за таких умов нагляд попечителів за правопорушниками, що було одним з важливих чинників перевиховання правопорушника, перетворювався на звичайну формальність і не давав позитивних результатів.

Доволі серйозною проблемою, яка породила широку дискусію в наукових колах, стало визначення сфери діяльності ювенального суду та кола справ, які будуть розглядатися в ньому. Фактично під юрисдикцію ювенальних судів підпадали не всі справи неповнолітніх, як це було притаманно зарубіжним країнам, а лише ті, що входили до юрисдикції мирових судів. Унаслідок цього поза сферою впливу ювенального суду опинявся ряд справ, які мали безпосереднє відношення до діяльності цієї установи. Насамперед, мова йде про справи, що стосувалися неналежного виконання батьками та дітьми своїх обов'язків один щодо одного, справи, які виникали з відносин опікунства і т.п. Це відзначали і сучасники, про що, зокрема, свідчить проект закону, представлений на I Всеросійському з'їзді діячів у справах суду для неповнолітніх (1913 р.). У ньому передбачалося запровадження санкцій щодо батьків, які неналежно ставилися до своїх дітей, а також передача цих справ на розгляд ювенальних судів [19].

Досить серйозною проблемою залишалася і недосконалість тогочасного кримінального законодавства щодо неповнолітніх, яке ускладнювало реалізацію ювенальними судами своїх функцій. Зокрема, характерною рисою ювенальної юстиції завжди був пріоритет заходів виправного характеру над суто репресивними заходами. Однак законодавство Російської імперії не створювало умов для втілення цієї риси на практиці, оскільки, на відміну від західноєвропейського законодавства, яке знало більше десятка різноманітних заходів виховного впливу (зокрема, в англійському законодавстві їх нараховувалося 13), російське кримінальне законодавство обмежувалося

кількома: відповідальний нагляд з боку батьків, направлення до спеціальних колоній чи притулків тощо. Не дивно, що за таких умов судді справедливо скаржилися на обмежену кількість саме заходів виховного характеру, які за законом вони могли вжити до дитини, та неможливість у повній мірі скористатися наявними. Зокрема, хоча в якості альтернативи тюремному ув'язненню суддям настійно рекомендували відправляти неповнолітніх до колоній чи притулків, вони не мали реальної змоги виконати це побажання. Причиною цьому була гостра нехватка подібних виправно-виховних закладів на території Російської імперії – факт відзначений як сучасниками тих подій, так і сучасними науковцями.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що на початку ХХ ст. в організації та діяльності ювенальних судів на землях Російської імперії поч. ХХ ст. проявився ряд серйозних проблем, які перешкоджали нормальному розвитку ювенальної юстиції. Серед головних проблем варто виділити: відсутність нормативно-правового забезпечення діяльності ювенальних судів, недосконалість державної політики у сфері розвитку судів для неповнолітніх, недостатнє матеріальне, фінансове та кадрове забезпечення потреб суду, невведення до його юрисдикції справ, які за своєю суттю мали бути віднесені саме до ювенального суду.

Список використаних джерел

1. Стан та структура злочинності в Україні (2007-2008 рр.) : звіт МВС України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/170319>
2. Веселуха В. Соціальний і правовий статус неповнолітнього та його вплив на віктимну поведінку // Право України. – 1999. – № 7. – С. 93–94.
3. Беляева Л.И. Ювенальная юстиция : история и современность / Л.И. Беляева // Материалы семинара «Преподавание ювенального права и ювенальной юстиции в российских ВУЗах», состоявшегося в Москве 25–28 апреля 2000 г. – М. : Статут, 2000. – С. 60–70.

4. Борисова Н.Е. Развитие ювенального права в России / Н.Е. Борисова. – М. : Манускрипт, 1999. – 179 с.
5. Максудов Р.Р. Восстановительная ювенальная юстиция в России / Р.Р. Максудов. – М. : МОО «Центр судебной и правовой реформы», 2008.
6. Слущкий Е.Г. Основы ювенологии и ювенальной политики: История становления, проблемы, перспективы / Е.Г. Слущкий. – СПб. : ИРЭ РАН; НАЮ, 2000. – 299 с.
7. Василевич Г.А. Вопросы развития ювенальной юстиции в Республике Беларусь / Г.А. Василевич, И.О. Грунтов // Вестник Конституционного Суда Республики Беларусь. – 2000. – № 1. – С. 106–122.
8. Крестовська Н.М. Ювенальна юстиція : навч. посібник. – О. : ОЮІ, ХНУВС, 2006. – 243 с.
9. Крестовська Н.М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: дис... д-ра юрид. наук : 12.00.01 – Одеса, 2009.
10. Стародубцев Ю. Особые суды для несовершеннолетних в России : историко-правовой аспект : дис... канд. юрид. наук. – Санкт-Петербург, 1998.
11. Штыкова Н.Н. Ювенальная юстиция в США, Англии и России XIX – XX века (историко-правовой анализ) : дис... канд. юрид. наук. – Н. Новгород, 2001.
12. Окунев Н.А. Особые суды по делам малолетних. Отчет С.-Петербургского мирового судьи Н.А. Окунева за 1910 г. – Спб., 1911. – 184 с.
13. Правила для организации особаго суда по делам малолетних в городе Киеве // Левитский В. Суд для малолетних в городе Киеве. – Киев : Изд-во Киевского патроната, 1915. – С. 1–3 (Приложение 1).
14. Лонская С.В. Мировая юстиция в России : Монография. – Калининград, 2000. – 215 с.
15. Левитский В. Суд для малолетних в городе Киеве. – Киев : Изд-во Киевского патроната, 1915. – 189 с.
16. Бочаров Ю.М. Первые суды по делам малолетних в России // Дети-преступники / под ред. Гернета М.Н. – М., 1912. – С. 525–542.

17. Тарасова Е.П. Детский суд за границей и в России. – М. : «Типография русского Товарищества», 1912. – 92 с.

18. Левитский В. Детский суд и война (Второй год деятельности Особого Суда для малолетних в г. Киеве). – Киев, 1916. – 50 с.

19. Беляева Л.И. 1913 год : Первый съезд деятелей по вопросам суда для малолетних // Вопросы ювенальной юстиции – 2005. – № 1. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://juvenjust.org/index.php?showtopic=8>

Продиус К.В. Суды для несовершеннолетних в Российской империи: отдельные проблемы функционирования (начало XX ст.)

Анализируются причины возникновения та организационно-правовые основы деятельности судов для несовершеннолетних в Российской империи на начало XX ст. Рассматривается процесс становления органов ювенальной юстиции, характеризуются основные черты ювенального судочинства та судострою, проблемы, с которыми зіткнулися піонери вітчизняної ювеналістики.

Ключевые слова: ювенальная юстиция, злочин, суд для несовершеннолетних, дитина.

Продиус К.В. Суды для несовершеннолетних в Российской империи: отдельные проблемы функционирования (начало XX в.)

Анализируются причины возникновения и организационно-правовые основы функционирования судов для несовершеннолетних в Российской империи в начале XX в. Рассматривается процесс становления органов ювенальной юстиции, характеризуются отличительные черты ювенального судостроительства и судопроизводства, анализируются проблемы, с которыми столкнулись пионеры отечественной ювеналистики.

Ключевые слова: ювенальная юстиция, преступление, суд для несовершеннолетних, ребенок.

Prodius K.V. Court for minor in Russian empire at the the beginning of 20th : problem of legal relations

In offered article are analysed reasons of the origin and organizing-legal background of the court for minor in Russian empire at the the beginning of 20th centuries. Considered process of the formation organs of juvenile justice, are characterized the distinguishing features of juvenile judiciary and legal proceeding are examined, analyzed the problems the pioneers of native juvenile law have faced. are being

Keywords: crime, children, juvenile law, juvenile justice, courts for minor, Courts for minors in the Russian Empire: some problems of functioning (the beginning of the twentieth century)

на наукову статтю здобувача кафедри історії держави та права
НУ «Одеська юридична академія» Продіуса Костянтина Васильовича
**СУДИ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ:
ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ (ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

В умовах розбудови демократичної, правової, соціальної держави право і мораль мають розглядатися як невід'ємні елементи соціальної форми життєдіяльності індивідів. Сьогодні цей загальновизнаний стандарт намагаються адаптувати на теренах України. Головним чинником, що зумовлює розвиток людства як єдиної системи, є реалізація потенціалу кожного члена суспільства, розвиток усіх фізичних та духовних здібностей, перетворення особи на особистість.

Однією з актуальних проблем сьогодення в Україні є високий рівень підліткової злочинності. Величезна кількість неповнолітніх виявляється втягнутою у діяльність злочинних організацій або самостійно вчиняє протиправні дії. Зокрема, за даними МВС, у 2007-2008 рр. в Україні неповнолітніми скоєно близько 15,7 тисяч злочинів. Особливу тривогу викликає той факт, що значна кількість злочинів, які вчиняються неповнолітніми, відноситься до категорії тяжких. Як зазначають дослідники цієї проблеми, «майже кожен другий злочин здійснюється неповнолітніми у групі частіше ч особливою жорстокістю та цинізмом».

Не можна, звісно, вважати, що дитяча злочинність є винятково «хворобою нашого часу». З подібною проблемою стикалися й інші країни світу, мала місце вона і в той час, коли українські землі входили до складу Російської імперії чи утворювали окрему радянську республіку. Це спонукає нас до глибшого вивчення історичних коренів цієї проблеми, аналізу витоків і

* Збережено стиль і граматику оригіналу.

способів боротьби з нею, що вже були вироблені у процесі розвитку українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень. На сьогодні основні аспекти діяльності ювенальних судів, як в історичному минулому, так і сьогоденні, дістали широке висвітлення у багатьох пострадянських країнах.

Враховуючи вищесказане, метою статті є комплексний історико-правовий аналіз першого етапу розвитку ювенальних судів на землях Російської імперії на початку ХХ ст. і визначення кола проблем, які постали на цьому етапі у процесі створення та діяльності судів для неповнолітніх.

Автор у своїй роботі використав найбільш оптимальні у даному випадку філософські, загальнонаукові, частково-наукові та спеціальні методи, що забезпечило достовірність і обґрунтованість отриманих результатів.

Проведена наукова робота дала можливість автору сформулювати й аргументувати основні положення, що відображають наукову новизну. Під час дослідження здобувачем було виокремлено деонтологічні засади діяльності міліції та запропоновано розуміти їх як систему деонтологічних принципів та деонтологічних норм, що спрямовані на забезпечення належної поведінки працівників міліції при виконанні ними своїх професійних обов'язків.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення і висновки статті сприятимуть визначенню перспективних напрямів розв'язання найважливіших проблем, пов'язаних із розвитком ювенальної юстиції в Україні.

Водночас, як і будь-яка творча робота, дане дослідження викликає певні зауваження, які не знижують її наукову цінність, але є приводом для дискусії:

- при написанні статті автор не використав архівні матеріали;
- на нашу думку при написанні статті слід було використати іноземні джерела;

Однак висловлені зауваження мають дискусійний характер і не впливають на загальне позитивне враження від змісту статті.

Стаття Продіуса Костянтина Васильовича є самостійною, закінченою, науковою працею, що повністю відповідає формалізованим та змістовним вимогам щодо праць такого виду і може бути надруковано у Віснику Вищої Ради Юстиції.

РЕЦЕНЗЕНТ

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри фінансів Одеського
аграрного університету

А.Ю.Бойчук